

AZ ERDÉLYI GÓTIKUS ÉPÍTÉSZELET EURÓPAI ÉS MAGYARORSZÁGI HELYE

Az erdélyi gótikus építészet az európainak szerves része és egyszersmind peremvidéke. A Kárpátok keleti és déli gerincén túl a gótikától tartalomban és formában lényegesen különböző bizánci kultúra építészeti alkotásai uralkodnak, amelyek földrajzilag is meglepő élességgel válnak el nyugati, illetve északi szomszédjuk építészeti emlékeitől. A hegyvonulat e szakaszain határozott, kultúrákat elválasztó szerepet tölt be Európa keleti és nyugati művelődése között B tény egyik leginkább szembeötlő bizonyítékát éppen a két ütköző terület építészeti alkotásainak tiszta keleti és nyugati jellege tanúsítja. Érdekes azt is megfigyelni, hogy Erdélyben az ortodox vallású románok templomainak formai és szerkezeti megoldása szinte kivétel nélkül a gótikus stílusban gyökerezik. Ugyanakkor a Kárpátokon túli ortodox építészet eleinte semmi ilyen, a gótikával való kapcsolatot nem mutatott, s később, a 15–16. században is csak járulékos, nem lényegi rokonság figyelhető meg a gótikával. Ez utóbbi jelenség elsősorban annak a moldvai fejedelemségnek területén fedezhető fel, amely a 14. századtól kezdve történeti szempontból szorosabban kötődött a középkori Magyarországhoz, mint a Havasalföld. A két fejedelemségben ugyan épült néhány ferences templom, de ezek a vajdák magyar feleségeinek alapításai voltak.

Erdély gótikus építészetének összetevői főként a városok plébániatemplomai-
nak 14–15. századi építkezéseiben, a települések szerkezeti rendszerében és lakóházainak, védelmi berendezéseinek fejlődésében nyilvánultak meg, vagyis a polgárok építészeti tevékenységében. Ezek közvetett vagy közvetlen délnémetországi, ausztriai, csehországi és sziléziai kapcsolatai meggyőzően kimutathatók. Különösen fontos szálakkal fűződik Európához a koldulórendek építésze. Rendjeik nemzetközi hálózatába történő beilleszkedése e tekintetben elsőrendűen jelentős. Kolostoraik alapítása – mint bárhol másutt is – Róma engedélye és kikötései szerint bonyolódott le. Ugyanez a helyzet a városok, mezővárosok és falvak templomépítkezései során a búcsúengedélyek és egyéb fontosabb liturgikus eljárások tekintetében is. A gyér okleveles gyakorlattal rendelkező Székelyföld egyházi építészetének széles körű, 13–14. századi megindulásáról az 1330-as években felvett és a Vatikánban megmaradt pápai

tizedjegyzék nélkül aligha volna ismeretünk. Erdély középkori élete a városoktól a falvakig mélyen begyökerezett a korabeli nyugat-európai művelődésbe. Erről gótikus építésze is meggyőzően tanúskodik.

A szóban forgó tágabb összetartozás általában egy szűkebb, belső összefüggés természetes közvetítése révén alakult ki, mivel Erdély a középkori Magyarországgal a 11. századtól kezdve azonos történeti keretbe és életkörbe tartozott. Benne az egykorú ország történeti mozzanatai – kisebb időbeli eltolódással – megtalálhatók. A történeti főirányok azonossága következtében az erdélyi gótikus építészet is csak a középkori Magyarország meghatározó művelődési körén belül kaphat valós értelmezést.

Erdély vár- és udvarház-építkezéseiben éppúgy megállapítható a kastély műfaja felé történő, kényelmi és művészeti igények keltette elmozdulás, mint az ország középső és nyugati felében. A városfejlődés építészeti törekvései valamivel később, de lényegében azonos módon Erdélyben is utat törtek. A lakóházak 14–15. századi szerkezeti alakulása az országos fejlődés folyamatait követte. A szászsebesi csarnokszentély testvérmegoldásai Vácott, Pesten, Debrecenben tűntek fel. A kassai építőpáholy megoldásai Kolozsváron keresztül sugároztak ki Segesvárra, Brassóba. A késő gótikus udvari műhely a 15. század végén Budáról és környékéről valószínűleg Nyírbátoron át felvirágoztatta Erdély századfordulójának koldulórendi építészetét, főként a városokban (Kolozsvár, Dés, Torda, Medgyes), de lehatolt az erdélyi püspök falvaiba is (Magyarkecel, Szászfenes). A János testvér által vezetett építőműhely e működése országos jelentőséget vívott ki magának.

Az Európával és a történeti Magyarországgal megállapítható szoros kapcsolatok mellett Erdély gótikus építészetében számos helyi sajátosság is kifejlődött, s ezek Erdély belső történeti viszonyaiból, a szóban forgó korszak építészetének és társadalmának kapcsolatrendszeréből fakadtak.

Erdély területe földrajzilag, de a történeti élet szempontjából is három részre tagolódott. A nyugati és középső terület hét megyéje a vajda kormányzása alá tartozott. Ezek élete a középkori Magyarország nemesi megyéivel lényegében azonosnak minősül. A déli részt a szász universitas, a délkeleti sarkot a székelyek kiváltságos székei foglalták el. Mindkét nép kialakította a maga sajátos, közösségi társadalmi rendszerét. A szászok városi, illetve mezővárosi jellegű társadalma a szász comes, illetve a székelyeké a székely ispán által közvetlenül a királyhoz kapcsolódtak. Ehhez hasonlóan a megyék a vajda közvetítésével érintkeztek a központi hatalommal. Az erdélyi nemesek megyei társadalma építészeti tevékenységét lényegében az ország azonos szervezetének mintájára fejtette ki, hasonló módon emelte várait, kastélyait, udvarházait, alapította és fejlesztette a különböző szerzetesrendek kolostorait, segítette a megyei rendszer városai és falvai egyházi és világi építési igényeinek kielégítését. Ezzel szemben a Szász- és Székelyföld építésze kiváltságaiknak megfelelően erősen közösségi jellegű. A szászok egyre inkább polgárosodó társadalma a városok és

mezővárosok, a székelyek erős vérségi és nemzetségi társadalma pedig – a főként a korszak vége felé kifejlődött néhány mezővárostól eltekintve – elsősorban a falvak keretében építkezett. A városok egyházi és világi középületei a városi közösségnek köszönhetik létüket és fejlesztésüket. E tekintetben a polgárok, lakóházaik emelése mellett, maguk is folyamatosan támogatták a város közös igényeinek megvalósulását. Megfelelő építési szervezeteik a városon kívül is vállaltak építési feladatokat. – A székelyek társadalma a tárgyalt korszak idején megtartotta erős közösségi jellegét, csak lassan differenciálódott, feudális tagozódása csupán a 15. század második felétől kezdődően, fokozatosan indult meg. Míg a megyei területeken az írott források már az Árpád-kor végétől mind gyakrabban megnevezik az egyházi és világi épületek alapításában, fejlesztésében serénykedő, főrendű vagy köznemesi építtetőket, a Székelyföldön ilyen adatok szinte teljesen hiányzanak. Mezővárosi plébániatemplomait a környékbeli nemesi családok támogatták. A székely falvak templomait a települések névtelen közössége emelte és rendezte be. A szász parasztváraknak, a templomok erősítésének „mecenásairól” sincs egykorú forrásnyom. Ugyanez a helyzet a románok egykorú, túlnyomóan egyházi építészetét illetően is. A 14. század végi és 15. századi írott forrásokban említett, de mind egy szálig eltűnt falusi fatemplomaik szintén közösségi tevékenységnek köszönheték létüket. Csekély számú és ma is meglévő középkori kőtemplomaikat és kisméretű lakótornyokaikat viszont vagy a Hátszegi-medencében az Erdélyben is birtokos moldvai fejedelem (Révkolostor) vagy a Hátszegi-medencében és elszórtan máshol (pl. Lupsa az Erdélyi Középhegységben) a nemesi sorba emelkedő, román birtokosok emelték.

E sajátos, az erdélyi gótika építészeti tevékenységében tapasztalható helyzet is hozzájárulhatott ahhoz, hogy – eltekintve a kezdeti időszakról és ellentétben a középkori Magyarország Erdélyen kívüli területeinek gyakorlatával – a központi hatalom közvetlenül csak kivételesen és akkor is inkább áttételesen és nem a tényleges királyi vagy udvari építkezések intenzitásával vállalt szerepet Erdély építészeti feladatainak megvalósításában. Ilyen értelemben mérlegelhetők a 13. századi kerci műhely királyi kapcsolatai, amelyek kiindulópontja az Imre király által 1202-ben alapított kerci ciszterci monostor építkezése. Hasonlóan magyarázható a szászsebesi plébániatemplom 14. század második felére tehető csarnokszentélyének emelése. Szerkezetének kitapintható ausztriai és magyarországi vonatkozásai, valamint építészeti koncepciójának és kivitelezésének a Szászföldön, sőt Erdélyben is kiemelkedően magas színvonalra olyan egykorú nyugat-európai hatásokról tanúskodik, amelyekben okkal feltételezhető Magyarország legfőbb egykorú művészeti központjának közvetítő szerepe. Figyelemre méltó körülmény, hogy Nagy Lajos király 1349-ben Szászsebesen tartózkodott, az 1344-es, 1359-es, 1366-os és 1368-as években pedig a Szászsebeshez egészen közeli Gyulafehérváron hosszabb időt töltött. 1376 és 1391 között három év kivételével két szász származású püspök, Goblinus és Knol Péter

kormányozta az erdélyi egyházmegyét. A sebesi csarnokszentély északi hajója boltozatának két zárókövén az Anjou-liliomos országcímer és az Anjouk struccfejes sisakdíszje jelenik meg (53–54. kép). Az épület egyes faragott részletei rokonságot mutatnak a király legfontosabb egykorú építkezéseinek (Visegrád, palota; Zólyom és Diósgyőr, várkastély) faragványaival. Már Viktor Roth felvetette, hogy a csarnokszentély létesítése kapcsolatban lehetett Nagy Lajossal. E véleményt a jelenlegi szász kutatás sem tartja elvetendőnek.¹ A szentélybelső déli falpillérein díszes baldachin alatt egy király és egy királyné szobra áll (56. kép). A fentiek ismeretében miért ne volna feltételezhető, hogy a két szobor Nagy Lajost és feleségét örökítette meg? A szóban forgó korszak az arckép műfaj széles körű elterjedésének ideje Nyugat-Európában. A század utolsó harmadában az egyik reprezentatív arcképsorozat a prágai dóm csarnokszentélyében jelenik meg. A magyar Anjouk történeti és családi kapcsolatai Franciaországgal és Itáliával nagyon valószínűsítik e korszerű műfaj részükről is meglévő ismeretét. A magyarországi ábrázoló művészetben I. Károly szepeshelyi és Nagy Lajos pöstyéni, valamint a Képes Krónika címlapján lévő ábrázolásai erről tanúskodnak. Tehát a szóban forgó királypár névvel való ellátásának hazai előzményei sem hiányoznak. A szobrok nevesítésének elfogadásától vagy visszautasításától függetlenül is megalapozottnak látszik, éppen a királyi vonatkozások okán, a szászsebesi csarnokszentély építésének a szűkebb városi építési tevékenység köre fölé való emelése.

A 15. század közepén Hunyadi János szülőföldjén, Erdélyben valóban államfőhöz méltó építési tevékenységet fejtett ki. A besztercei, diódi vár, de főként a vajdahunyadi várkastély mellett egyházi épületek sora köszönheti neki továbbfejlesztését. Az ő nevéhez fűződik a ferencesek tövisi, bojton (vajdahunyadi) és feltehetően a csíksomlyói kolostorának alapítása, valószínűleg a marosvásárhelyi ferences kolostor – a Székelyföldön nagy hatást kifejtő – hatalmas tornyának (168. kép) emelése is. Kormányzóságának hat évébe illeszkedett a tövisi és bojtori kolostorok építkezése, de legfőképpen a vajdahunyadi várkastély befejezése. E legutóbbinak nyugati szárnya pompás zárterkély-sorával (156. kép) a budai vár Friss-palotájának feltehető északi homlokzatát vette mintául, és adhatott – a legutóbbi helyszíni kutatások szerint – Vitéz János esztergomi érseki palotájának hasonló megoldására ösztönzést.² Mátyás vajdahunyadi építkezése és loggiájának világi tárgyú falképsorozata a királyi művészeti központ tevékenységének eredménye. A falképek Mikó Árpád által kimutatott közép-

¹GÜNDISCH, GUSTAV–STREITFELD, THEOBALD: Der Umbau der Mühlbacher Marienkirche im 15. Jahrhundert und seine geschichtlichen Voraussetzungen. In: Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte. Bukarest 1976. 66–67.

²HORVÁTH ISTVÁN–VUKOV KONSTANTIN: Vitéz János esztergomi palotája. Tudományos Füzetek 2–3. Komárom megyei Múzeumi Szervezet. Tata 1986. és VUKOV, KONSTANTIN: Der Burgpalast in Esztergom/Gran. Architectura 1991/1. 9–19.

európai összefüggése (Ausztria, Csehország, Lombardia) is megerősíti Vajdahunyadon a királyi udvar Erdélyben ritka, közvetlen szerepét.³

A 15–16. századforduló legjelentősebb és emlékekkel szokatlanul pontosan meghatározható templomépítészeti tevékenysége a Mátyás király által 1490-ben Kolozsvárra küldött János testvér építőműhelyéhez kapcsolódik. A király késői gótikus építő szervezetéből Erdélybe származott ferences barát jellegzetes, magas szintű szerkezeti és formai gyakorlata a városi plébániatemplomok és koldulórendi kolostorok egész sorában működött. Művészi részletei a Szilágyi családdal rokon Geréb László erdélyi püspök falusi egyházainak egykorú építészetében is fellelhetők (Magyarkecel, Szászfenes).

A központi hatalom a 14–15. században is változatlanul támogatta a városok és bennük a polgárság fejlődését. Amint egész Európában, Erdélyben is a gótika művészete, benne építésze fő mozgatóereje a városokban nyilvánult meg leghangsúlyosabban. A 13. századi kezdetek után a 14–15. században bontakozott ki a városok szerkezete, amelyek középpontja az általában négyszögű piactér, az egyházi ós világi középületekkel. Benne vagy közvetlen mellette foglal helyet a plébániatemplom és a 15. században a városháza. A szabályos vagy a helyi viszonyok folytán szabálytalan utcahálózatot (Segesvár) szegélyezi a telkek sora, többnyire kétszintes kőlakóházakkal. A települést és gyakran a templomot is tornyokkal és kaputornyokkal telítődött városfal gyűrűje fogta közre, közvetlen mellettük az egy vagy több koldulórendi kolostorral. A szász városok piacterein lábasházak sora jelzi a kereskedők és kézművesek boltjait (Nagyszeben, Kispiac; Beszterce, piactér) vagy a 15–16. század fordulója körül a gazdag patríciusok két- vagy többszintes lakóházait. Nagyszeben Nagypiacán vagy annak közelében 1500 körül néhány lakótorony is előfordult. A koldulórendek férfikolostorai mellett a 15. századtól megjelentek a ferences és domonkos apácák kolostorai és templomai is. A városfalakon kívül az Erzsébetnek vagy a Szentléleknek szentelt ispotályok kaptak helyet.

Torda és a székely mezővárosok képviselik a piacutcás szerkezeteket, amelyekben az egyenes főutca középtájon térré bővül. Rajta épült a plébániatemplom, közelében az esetleges koldulórendi kolostor (Torda, Marosvásárhely).

A falvak településszerkezetének tengelye a főutca. Ennek két oldalát házas telkek szegélyezték. E soros települések korai meglétéről Marosillye 1350-ben, illetve a már eltűnt Hunyad megyei Folt 1418-ban kelt osztálylevelei tanúskodnak.

A gótika építészetének kifejlődésében Erdélyben is igen lényeges és széles körű szerepet vittek a városok, amelyekben a 14–15. században a helybéli építési feladatok megoldása a polgári kézművesség egyre sokrétűbb céhszervezetén alapult. Kolozsvár, Nagyszeben, Segesvár, Beszterce kézműveseiről a 15.

³ MIKÓ ÁRPÁD–SZENTKIRÁLYI MIKLÓS: Az ádámosi unitárius templom festett famennyezete (1526) és a famennyezet rekonstrukciója (1985). M. Ért. XXXVI. 1987. 105–106.

század közepétől kezdve bőségesen tájékoztatnak az egykorú írott források. Legjelentősebbek köztük az ácsok és kőfaragók. Ők az építkezésekben többnyire vezető szerepet töltöttek be. Nem kevésbé jelentős mesterségek képviselői a kőművesek, cserepesek, festők, üvegesek. A nagy számú kolozsvári kézművesek közt kiemelendők a kőfaragók és kőművesek, sőt 1525-ben említenek egy Ferenc nevű „sculptor”-t, aki olvasni is tudott. A késői gótika tehát már előkészítette a reneszánsz művészi kőfaragásnak azt a széles körű szerepét, amelyet Erdélyben Kolozsvár városa a 16. században oly magas színvonalúan kifejlesztett. Aligha véletlen, hogy a 15–16. század folyamán a legtöbb, építkezéseken dolgozó kézműves éppen Kolozsvárról ismeretes. Az egyre megújuló és mind súlyosabb török támadások következtében a városok védelme elsőrangú kérdéssé vált Ennek terhe – a városfalak tornyainak biztosítása tekintetében – elsősorban a céhekre nehezedett. A védelem e döntően fontos épületeit az illetékes céhekről nevezték el. A céhlevelek kiemelkedően foglalkoznak azokkal a szigorú szabályokkal, amelyek a céhszervezet e tárgyú kötelezettségeit állapítják meg.

A kézművesek személyét helybeli munkáknál ritkán nevezték meg. Így kivételesen értékes az az adat, amely megmondja, hogy a nagyszebeni András kőfaragónak 1497-ben 186 forintot fizetett a város Gulden Tamás Nagypiac melletti házának városházzá történt átalakításáért. Ugyancsak András vezette a század végén a kerci monostor helyreállítását, ő készítette el a keresztényszigeti templom hálóboltozatát és dolgozott a muzsnai templom számára is. A brassói Konrád mester 1455-ben Sárkány falu felét kapta Hunyadi Jánostól kitűnő szolgálataiért, de különösen a tövisi és bojton ferences kolostorok építéséért. Lehetőséges, hogy Konrád részt vett a gyulafehérvári székesegyház déli tornyának magasztásában és a Szilágyi rokonsághoz tartozó Geréb János által emelt vingarédi templom munkájában is.

Szebeni ácsok dolgoztak 1492-ben a székelyudvarhelyi „Székelytámad” vár építésén is Báthori István erdélyi vajda számára. 1545-ben az erdélyi káptalan Mihály szebeni ácsmesterrel köt szerződést a gyulafehérvári székesegyház délnyugati és négyezeti tornya tetőzetének elkészítésére. Az oklevél kifejezetten megmondta, hogy a sisak négyfiatornyos legyen, s mintaként a szebeni és besztercei plébániatemplom tornyait jelölte meg. Ugyancsak a fehérvári dóm számára rendelte meg Zápolya Miklós püspök egy oltárképnek vagy szárnyasoltárnak a helyreállítását a szebeni tanácsnál. 1464-ben levélben sürgette a „tabula” visszaszállítását, hogy azt még idejében vissza lehessen helyezni a dómban eredeti helyére. A püspök levele arra vall, hogy Szeben a táblaképek elkészítése mellett azok helyreállítását is meg tudta oldani. A medgyesi Szabó György készítette el 1509 előtt „ácsművészetével” Bethlen Miklós, volt retzi kapitány keresdi udvarházát.

Várépítkezések részére építőanyagot is gyakran igényeltek a városoktól Szentgyörgyi János erdélyi vajda 1466-ban a szebeni Ulrik mesterrel szerződik 200 gerendának a küküllővári vár tetőzete számára történő szállítására. Denge-

legi Pongrác János 1468-ban Besztercétől kér 60 db hosszú és vastag deszkát, a nagydisznódi mesterektől pedig tetőszegeket a diódi várhoz. Fráter György 1540-ben szintén Besztercéről követ rendel az újbálványosi (szamosújvári) vár építkezéseire.

A nagyszebeni és segesvári számadásokból kitűnik, hogy e két város rendszeres pénzadományban részesítette a szász települések templomeroődítési munkáit. Valószínű, hogy Szeben a közelében emelt szelindeki parasztvár építésében is lövette részét. A szóban forgó, egykorú írott források világosan bizonyítják, hogy a városok, főként Nagyszeben, Segesvár és Brassó a saját építkezésein túl a főúri és nemesi építkezések támogatásában is jelentős feladatok ellátását vállalta, sőt bizonyos építészeti megoldásaik ösztönzően hatottak az erdélyi egyházi és világi épületek szerkezeti és formai kiképzésére. – A kassai Szent Erzsébet-templom 15. századi építkezéseinek jelentős erdélyi hatása megvilágítja nemcsak az ország királyi városainak, hanem az erdélyieknek is egymás közötti építészeti kapcsolatát. Egyes kassai részletformák Erdély főúri és nemesi építkezéseiben szintén fel-feltűnnek (Kusaly, ferences templom; Abafája, plébániatemplom).

Az egykorú oklevelek a mezővárosok és falvak kézműveseit is gyakran megnevezik. Olykor a pap vagy a bíró is kőműves vagy kőfaragó volt (1425-ben Abrudbánya és Zalatna plébánosa Murator, 1468-ban Kistorony bírója Servacius Murator, 1429-ben Bongárd plébánosa János kőfaragó). Főként egyes jelentős városok (Kolozsvár, Nagyszeben) környékén lévő falvakban említenek az egykorú források ácsokat, kőfaragókat, kőműveseket, festőket (Csíkrákoson 1517-ben Zabya Péter festőt), fazekasokat és tapasztókat.

Az építkezésekkel foglalkozó kézművesek számának növekedése, a megrendelők különböző rétegei által egyre szélesebb körű alkalmazása a szerkezetek és művészi formák kölcsönhatását, szűkebb vagy tágabb területen történő megjelenését eredményezték. E jelenség átlépte az egyébként jól kitapintható társadalmi rétegek határait. Az eleinte magukba zárkozó munkaszervezetek mellett így megjelentek az együttműködés lehetőségei. Már a 13. század második felében nagy valószínűséggel megállapítható, hogy egyes tehetősebb birtokosok birtokaik területén egy-két évtizeden belül kisebb létszámú építőműhelyt foglalkoztattak, amelyeket birtokközpontjaikból irányítottak (a gerendiek Gerendből, Mykud bán Torda környékéről, a Gyógyi család Tövistről). Lényegileg hasonló lehetett az építkezések lefolyása a 14–15. században is. E körülményt az oklevelek főként a középnemesi családok (Bethlen, Somkerei, Gyerőfi, Wass, Suki) udvarházainak építése során világítják meg. Veres Dénes végrendelete 1453-ban arról tudósít, hogy a farnasi templom építését egy „lapidator” vezette. Tamásfalvi Gergely 1400-ban Magyarbikaion emel új plébániatemplomot, Mikola Ferenc 1492-ben a zsoboki egyházat hozza rendbe, s egyben egyházi engedéllyel önálló plébániatemplommá emeli. Harinai Farkas János 1449

előtt, a Somkerekai család 1456 előtt építette fel Szészárna, illetve Gemyeszeg gótikus templomát.

Az osztálylevelek és végrendeletek mellett a legrészletesebben az építési számadások világítják meg e tevékenység lefolyását Legkorábban a városok vezettek ilyen számadásokat A nagyszebeni városi építkezéseknek a 14. század közepétől számított két évszázados folyamata válik így ismertté. A szebeni és segesvári számadások a templomerődök és a parasztvárok építkezéseinek támogatásáról tudósítanak. János testvér Kolozsvárt 1490-ben alakult és az udvari gótikának az ország kelet felé tolódását eredményező építőműhelyének több évtizedes tevékenysége kiemelkedő példája annak az együttműködésnek, amely e jelentős, udvari eredetű építőszervezet és a városok között kialakult.

Hunyadi János vajdahunyadi várkastélyának 1452 körüli, nagyszabású munkája olyan építőműhelyt tételez fel, amelynek kapcsolatai valószínűleg az ország legfőbb művészi központjához: Budához vezetnek. A vár északi szárnyát a 15. század utolsó évtizedeiben maga Mátyás király emeltette, nyilván az udvari építőműhely közreműködésével. A század utolsó harmadától a 16. század első harmadáig a fennmaradt részletes számadások szerint Vajdahunyadon és uradalmában saját építőszervezet működött. Az 1500-as évek első negyedéből, Várdai Ferenc püspöksége idejéből hasonló építési számadások adnak hírt a gyulafehérvári székesegyház saját építőszervezetéről, amely a püspök szentmihálykövi várában is dolgozott.⁴

Szerkezeti és formai összefüggések Erdély gótikus építészetének kisebb-nagyobb köreiben konkrétan is megállapíthatók. A nagyszebeni plébániatemplom háromhajós, kereszthajós elrendezése kihatott a Küküllő vidéki szász mezővárosokra (Riomfalva, Szászsáros, Ecel, Szászszentiván). A gyulafehérvári székesegyház és a kerci monostor nyugati kapuinak formai megoldása (1. kép) a 15. század elejéig tovább élt az ótordai, szászrégeni, szászbogácsi, baráthelyi, küküllőkörösi, buzdi egyházak nyugati bejárataiban (71., 13., 89., 95. kép), amelyekhez kapcsolódik a Székelyföld legfontosabb központjának, Marosvásárhelynek ferences temploma is szőlőfürtös, szőlőleveles, reprezentatív nyugati kapujával (105. kép). E jelenség világosan bizonyítja, hogy egyes kedvelté váló megoldások átlépték a megyék, a kiváltságos területek, a városok, mezővárosok és falvak határait. Szászrégen plébániatemplomának – egyúttal a birtokos Losonci Tamás kegyúri egyházának – szerkezete a maga nyugati főhajóba ugró tornyával szász mintát követ. Marosvásárhely ferences temploma hatalmas gótikus tornyának származékai az egész Székelyföldön, kiváltképpen Csík- és

⁴ Adattár: Gyulafehérvár, Szentmihálykö. Jogügyletek utáni új építkezésre példa 1394-ből: Oszály Hidegvizi László és István, valamint Bolyai Mihály, Tamás és Dénes közt: „si edificia per aliquam ... partium exceptis ecclesiis que in vsus hominum reuertit non possunt constructa parti aduerse in diuisione prouenirent tunc eadem pars aduersa pretium ipsorum edificiorum parti eadem edificia construenti iuxta estimationem eorundem per probos et nobiles viros ficiendam refundare teneatur” (Dl. 29210 és Urk. III. 79).

Gyergyószéken terjedtek el. A székely falvak egyszerű, kétértű falusi egyházai közeli rokonságot tartanak a megyék területének falusi templomaival, díszítésük viszont a helyi ízlés szerint alakult. A megyeieké finomabb művészi érzékről, a székelyföldieké különleges, provinciális ötletességről tanúskodnak. Az útörző románok 15. század végi ortodox templomának faragványai Feleken kolozsvári kőfaragók közreműködéséről árulkodnak. Az erdélyi püspök birtokának, Szászfenesnek jó színvonalú egyháza forrása lett a közeli, ugyancsak püspöki birtok, Magyarlóna részleteiben is vidékiesebb, egykorú plébániatemplomának.

Az elmondottak talán megvilágítják azt a körülményt, hogy bármennyire is egymástól jól elhatárolható történeti formációk és társadalmi jellegzetességek állapíthatók meg Erdély gótikus építészetének alakulásában – ezek az építészet életfolyamataiban nem maradtak elszigeteltek, hanem egymással sok szállal összefüggtek és számos esetben együttműködtek, egymással kölcsönhatásban álltak. A történeti gyökerű, egyedi sajátosságok ugyan határozottan megállapíthatók, s ezek érvényesültek is, mégis mellettük és fölöttük termékeny kapcsolódások kristályosodtak ki, amelyek átszötték és éltették a közös történeti és művészeti fejlődés kibontakozását. E megállapítás a leginkább zárt Szászföld építészetére is vonatkozik, amely nemcsak az egykorú német, hanem a magyarországi és erdélyi kultúrába is beletartozik. A példák mutatják, mennyire beletartoztak az erdélyi gótikus építészet fejlődésébe, mennyire belejátszottak kiváltásos területükön kívüli feladatok megoldásába, és főként a városi kultúra kialakításában minő lényeges helyi szerepet játszottak. A királyi gyökerű kerci műhelynek igen nagy része volt egyes városi plébániatemplomok alaprajzi szerkezetének meghatározásában. A szászsebesi csarnokszentély különleges helyzete, a városi lakóházak megoldásainak a középkori Magyarországon kifejlesztett gyakorlatába való beleilleszthetősége, egyes építészeti részletek (pl. kapuzatok) helyi kapcsolatai mind arra utalnak, hogy építészetük, önálló vonásai mellett, szervesen érintkezik a magyar és az erdélyi kultúrával.

Az erdélyi gótika nemcsak Európa és a középkori Magyarország művelődési körébe illeszkedik, hanem saját életének változatos egységébe is, amely a megyék, a Szászföld és a Székelyföld építészeti tevékenységét külön-külön is, de együtt is erdélyivé teszik, s amelybe a letelepült román lakosság egykorú építészeti termése is beletartozik. Helyi központok elsősorban a városok voltak: Kolozsvár, Nagyszében, Segesvár, Brassó, Beszterce. E szerepet vállalta a Kükküllő környéki szász építkezéseken Medgyes, a Székelyföldön Marosvásárhely és feltehetően Csíksomlyó, Hunyad megyében Vajdahunyad. A megyei területek építészeti alkotásainak irányítása nem annyira helyhez, mint inkább főúri és középnemesi családok építészeti tevékenységéhez köthető. A gótikus épületek legnagyobb tömegét a falusi építészet egyházi része képezi, amely a vidékieségnek minden fokán bámulatos változatossággal és az egyszerű szerkezetek gazdag formakincsével tanúskodik a közösségi művészet népi találékonyságáról, sokszor meghatóan kedves megnyilvánulásáról.